

РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Бабіна В.О.

Зміна системи міжнародних відносин у контексті нових геополітичних викликів

У статті розглядаються нові геополітичні реалії у зв'язку з виникненням нових держав у кінці ХХ – на початку ХХІ століть. Обґрунтовано умови появи нових держав на політичній мапі світу, причому як визнаних, так і самовизначених (невизнаних). Показано вплив процесів глобалізації й націоналізації на зміну ролі держави в сучасному політичному просторі.

Ключові слова: глобалізація, націоналізація, суверенітет, політичний простір, визнані держави, самовизначені держави, міжнародні відносини.

В статье рассматриваются новые геополитические реалии в связи с возникновением новых государств в конце ХХ – в начале ХХІ веков. Обосновываются условия появления новых государств на политической карте мира, причем как признанных, так и самопровозглашенных (непризнанных). Показано влияние процессов глобализации

и национализации на смену роли государства в современном политическом пространстве.

Ключевые слова: глобализация, национализация, суверенитет, политическое пространство, признанные государства, самопровозглашенные государства, международные отношения.

New geopolitical realities are examined in connection with the origin of the new states in the end XX – in the beginning XXI of centuries. The terms of appearance of the new states are grounded on the political map of the world, thus both confessed and unrecognized. Influence of processes of globalization and nationalization on changing of role of the state is shown in modern political space.

Key words: globalization, nationalization, sovereignty, political space, confessed states, unrecognized states, international relations.

УДК 316.334

Бабіна В.О.,
кандидат політичних наук,
викладач кафедри правознавства
Одеського національного
політехнічного університету

Зовнішня політика чи державна політика в галузі міжнародних відносин – це діяльність держави у світовому політичному просторі, яка регулює її відносини з іншими суб'єктами зовнішньополітичних дій на основі певного комплексу загальновизнаних принципів і норм міжнародно-правових відносин.

У сучасному світі, що глобалізується, неможливо уявляти зовнішню політику й систему міжнародних відносин без урахування впливу двох сталих процесів, які трансформують світовий політико-правовий простір, – націоналізації та глобалізації. Ці процеси виступають водночас і як тісно взаємопов'язані, і як деякою мірою суперечливі один до одного.

Ці процеси провокують і нові геополітичні виклики, які загрожують світовій стабільності й безпеці внаслідок відсутності натепер ефективного раціонального глобального управління, незважаючи на створення та функціонування світових організацій глобального рівня.

У сучасних умовах світовий політичний простір наповнюється новим змістом, намагаючись адаптуватися до динамічного світу. Глобалізація реконструює світовий політичний простір, руйнує Вестфальську, чи державоцентристську модель світу, згідно з якою держава є головним і фактично єдиним суб'єктом міжнародних відносин. За цією моделлю, формальна рівність держав, невтручання у внутрішні справи інших визнаних держав і державна згода як основа міжнародних правових

обов'язків були головними принципами міжнародного співтовариства.

Процеси глобалізації кінця минулого століття й на початку ХХІ ст. підривають роль національної держави як головного фактору, що визначає стабільність і добробут суспільства. Як цілком слушно зазначає Ю. Хабермас, «у національній держави залишається все менш вибору» та впливу на остаточний результат [1, с. 205]. Відбувається дифузія влади і владних повноважень, певна частина яких передається регіональним і глобальним міжнародним політичним організаціям, що підкреслює тенденцію до об'єднання та взаємозалежності держав для вирішення сучасних проблем, для чого масштаб однієї держави вже замалий у зв'язку з глобальністю питань.

Принцип обмеженого суверенітету відзначає й право впливу на формування внутрішньої та зовнішньої політики так званих слабких, нестабільних чи «спірних» (за територією) держав.

Визнаними експертним співтовариством підставами для початку процесу утворення нових держав у більшості випадків слугують право на самовизначення, дискримінація за національною (етнічною, расовою) ознакою й історична справедливість. При цьому поняття «історична справедливість», яка є правовою категорією, виконує роль етичного компонента досліджуваної політико-правової проблеми, що значно ускладнює оцінювання історичної справедливості крізь призму правових норм і принципів. Категорія «право на самовизначення»,

безумовно, знаходиться в площині юриспруденції, але часто вільно інтерпретується як народами-претендентами на самостійну державність, так і їхніми опонентами. Викликано це тим, що правом на самовизначення в практиці міжнародно-правових відносин наділяється народ, при цьому саме поняття «народ» не має в міжнародному праві однакової інтерпретації в силу своєї багатозначності. Але кількість народів у світовій спільноті більше ніж у двадцять разів перевищує кількість держав, а це означає, що кожен народ має потенційне право на проголошення самостійної державності, просто для деяких із них склалася об'єктивна сукупність передумов для виникнення й успішного розвитку держави, а для інших – ні. На пострадянському просторі феномен самовизначених держав представлений саме в силу історичної зумовленості [2, с. 276].

Так, у кінці минулого століття світ зіштовхується з новою політичною реальністю: на уламках СРСР, крім нових незалежних держав, які стали правонаступниками радянських союзних республік, виникають ще чотири державних утворення, які не отримали міжнародно-правового визнання, але володіють певними атрибутами державності і внутрішнім суверенітетом, що дає їм змогу протягом більше двох з половиною десятиліть функціонувати. Результатом боротьби Республіки Абхазія, Нагірно-Карабаської Республіки, Придністровської Молдавської Республіки, Республіки Південна Осетія та Чеченської Республіки Ічкерія (яка існувала з моменту розпаду СРСР і до 2000 року) за незалежність і міжнародне визнання стає створення до початку XXI ст. на південно-східній периферії Європи нової порівняно стійкої геополітичної реальності. Стійкість нових політичних реалій пояснюється передусім історичною зумовленістю виникнення на пострадянському просторі самовизначених держав, а також правилами політичної гри в регіоні й поведінкою основних політичних акторів в особі визнаних пострадянських держав, світових держав, Євросоюзу і НАТО.

Головними історичними передумовами виникнення пострадянських самовизначених держав є власне сам розпад СРСР і неефективна й певною мірою алогічна політика побудови адміністративно-територіальних кордонів, що проводилася керівництвом радянської держави в період її існування. Результатом такої політики стає формування загальних для пострадянських держав «родових» рис. На думку О. Мелешкіної, розбіжність адміністративних, етнолінгвістичних, економічних, культурних та інших кордонів спричиняє виникнення «перехідних» територій, найбільш очевидними прикладами яких є Абхазія, Крим, НКР, Придністров'я, Південна Осетія, Чеченська Республіка й безконфліктне існування яких у рамках адміністративно-територіального устрою

радянської держави забезпечувалося завдяки загальним стандартам. Розпад СРСР стає причиною ослаблення зазначених вище меж і трансформує потенційно позначені можливості «виходу» із союзної держави в політичну реальність. У результаті «перехідні» зони перетворюються на осередки запеклих, аж до військових зіткнень, територіальних суперечок. У цих «перехідних» зонах і виникають альтернативні політичні проекти, що являють собою самовизначені (невизнані) держави. Стосовно пострадянського простору особливо яскраво процеси самовизначення виявляються в «ієрархічних» титульних територіях, для яких характерне входження до складу союзних республік автономних утворень іншої етнічної групи. Незавершеність процесів формування в СРСР загальної громадянської нації, «розбіжність адміністративно-територіальних кордонів із реально існуючим розселенням етнічних груп, відсутність у більшості радянських республік досвіду самостійної державності призводять у результаті розпаду радянської держави та проголошення новими територіальними Політіями суверенітету до виявлення в політичних уявленнях громадян новостворених держав істотних розбіжностей щодо питань про природу держави, критерії членства в співтоваристві тощо» [3, с. 83–84].

У пострадянських самовизначених (невизнаних) державах існують як мінімум три чинники, що забезпечують адекватне вирішення проблеми правонаступництва. Перший – це фактор політичної волі. Другий – принцип безперервності державності. Третій – це волевиявлення народу. Виходячи із цієї тези, не можна не помітити очевидного: з розпадом СРСР для міжнародної спільноти складається досить невизначена правова ситуація. Ліквідація союзної держави зумовлює скасування і її правової бази, відповідно до якої основними суб'єктами федерації, які входили до її складу, були союзні республіки. Серед держав, що утворилися внаслідок розпаду СРСР, міжнародне визнання, незалежно від всенародного волевиявлення й установлення контролю урядів над відповідними територіями, отримують тільки державні утворення, які є правонаступниками союзних республік. Цей факт свідчить про те, що в основу визнання пострадянських самовизначених держав закладений тільки один нормативно-правовий акт – це конституція радянської держави, яка припинила своє існування. Але існує позиція як учених, так і серед політикуму новостворених невизнаних утворень, яка суперечить загальному принципу утворення держав, відповідно, і міжнародному праву. Так, на думку Н. Штанські, в правовому стосунку така позиція видається «дуже вразливою для народів, позбавлених під час розпаду Союзу прийнятного для них політичного статусу або таких, що опинилися за межами власних державних утворень» [4, с. 219]. А за твердженням М. Нарочницької,

«єдино юридично бездоганим і безпечним є саме визнання факту незавершеності територіального і правового статусу тих колишніх республік СРСР, які не надали своїм народам право на вільне волевиявлення щодо свого державного майбутнього». Тільки така парадигма «здатна забезпечити юридичну аргументацію права на зміну на пострадянському просторі й при цьому виключити будь-які паралелі з іншими державами» [5, с. 2].

Варто визнати, що конфлікт домагань, який призвів у 1990-х роках до утворення на пострадянському просторі самовизначених держав, відбувається в умовах деякого правового вакууму. Політична ситуація, що виникла, складно врегульовується в рамках радянського конституційного права, оскільки СРСР припинив своє існування, але при цьому її вирішення неможливе й у міжнародному правовому полі, так як до моменту виникнення конфлікту повноцінної міжнародної правосуб'єктності союзні республіки ще не отримали. Більше того, стосовно «загальної установки визнання внутрішньофедеративних кордонів як міждержавних, прийнятої провідними державами світу у випадках розпаду СРСР і СФРЮ, то вона характеру міжнародно-правової норми не має, будучи виявом політичної доцільності» [6]. Саме факт «ненадання народам Ічкерії, Абхазії, Нагірного Карабаху, Придністров'я й Південної Осетії конституційної процедури виходу із СРСР наділяє ці республіки правом уважати чинний юридичний статус Азербайджану, Грузії, Росії та Молдови бездоганим, а їхній територіальний статус – незавершеним» [7, с. 2].

На думку відомої молдавської дослідниці С. Осипової, «все різноманіття експертних оцінок представників різних політологічних та історичних шкіл щодо розпаду СРСР, оформленого біловезькими угодами 8 грудня 1991 року, сходиться на думці, що це – одна з найбільш знакових подій світової політичної історії другої половини ХХ ст. Мабуть, це одна з небагатьох позицій, що не піддаються з боку вчених сумніву. Більшість питань, пов'язаних з аналізом причин і оцінкою значення розпаду СРСР, залишається предметом непримиренних дискусій. Самовизначені держави є наслідком і своєрідним продуктом розпаду соціалістичної федерації, тому логічно розглядати деякі передумови розпаду СРСР як передумови становлення й розвитку самовизначених держав, що виникли на його території» [8].

Системна криза соціалізму, яку пережила радянська держава, виявилася в політичній, економічній, ідеологічній сферах і призвела до послаблення союзного центру та посилення політичних еліт у республіках, що також певною мірою є виявом тенденцій світової глобалізації та її впливу на стабільність національних держав. Як наслідок, економічно, політично й особистісно мотивовані

національні еліти починають виступати за вихід зі складу федеративної держави. Події 1990 року, названі «парадом суверенітетів», однозначно вказують на націоналістичні настрої та сецесійні наміри національних партійно-державних еліт того часу.

Отже, розпад СРСР і утворення в межах союзних республік нових незалежних держав докорінним чином змінюють геополітичний дизайн Європи й усього світу; розрив господарських зв'язків стає головною причиною глибокої економічної кризи, який відчують країни-спадкоємиці СРСР; істотні проблеми виникають у житті не тільки російських, які опинилися за межами «нової» Росії, а й національних меншин загалом.

Феномен самовизначених (невизнаних) держав, що існують на пострадянському просторі, посідає в політичному дискурсі особливе місце ще й тому, що він пов'язаний із питанням «радянської спадщини». Очевидно, що на пострадянському просторі представлені дві групи держав: перші – країни Балтії, Україна, Молдова, Азербайджан – демонструють ідеологічний розрив із радянською державністю, другі – Росія, Білорусь – розглядають радянський період як невід'ємну частину своєї історії. До другої групи належать і самовизначені (невизнані) держави – Абхазія, Нагорний Карабах, Придністров'я, Південна Осетія, але не Ічкерія.

У міжнародному праві існує поняття «правонаступництво держави на певній території», виходячи з якого можна стверджувати, що на пострадянському просторі на початку 1990-х років склалися не п'ятнадцять, як прийнято вважати за кількістю союзних республік, а двадцять (якщо вважати разом із невизнаними).

Крім того, не можна не визнавати того факту, що утворення й розвиток практично всіх держав, що виникли в результаті розпаду СРСР (і визнаних, і невизнаних), із самого початку відбувається в умовах та обставинах гострого дефіциту не тільки юридичної, а й історичної легітимності. З одного боку, вони не мають досвіду державного існування, бо ніколи раніше «не існували реально у внутрішніх кордонах, написаних на політичній мапі СРСР. Але з іншого боку, отримавши власну суверенну незалежність, як за результатами констеляції зовнішніх сил, так і завдяки власним мобілізаційним зусиллям, вони створюють життєздатну, не завжди правову спільність» [9, с. 25]. Іншими словами, багато хто з них виникають як держави без політичних націй і природних кордонів і тому здійснюють спроби доводити свою історичну й державну спроможність.

Отже, термін «нові держави», що склався в сучасній політичній лексиці в прив'язці до часу їх виникнення, відображає певний політико-правовий стан цих держав у сучасному світі, відкриваючи перед ними перспективи або досягнення

повного суверенітету, або злиття із метрополією, або ж продовження балансування на межі визнання, відповідно, з часом і втрата внутрішньої легітимності, що, у свою чергу, поставить питання доцільності існування такого утворення. Звичайно, таке розуміння проблеми мотивує міжнародне співтовариство на вироблення ефективного механізму визнання або невизнання нових держав і вироблення чітких стандартів у ставленні до реалізації народами принципу самовизначення та їхніх прав на самостійну державність, що значною мірою змінює саму природу і спрямованість міжнародних відносин загалом.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Хабермас Ю. Политические работы / Ю. Хабермас. – М., 2005. – 369 с.
2. Осипова С.А. Сучасний стан теоретичного обґрунтування та практичної реалізації державотворчих процесів у країнах світу : [монографія] / С.А. Осипова. – Одеса : Гельветика, 2016. – 356 с.
3. Мелешкина Е.Ю. Формирование государств и наций на постсоветском пространстве: непризнанные государства / Е.Ю. Мелешкина // Мировая политика: взгляд из будущего : материалы V Конвента РАМИ, г. Москва, 26–27 сен. 2008 г. / под ред. А.В. Торкунова. – М. : РАМИ, 2009. – Т. 18 : Асимметрия мирового суверенитета: зоны проблемной государственности / под ред. И.В. Кудряшовой. – 2009. – С. 79–88.
4. Штански Н.В. Постсоветские непризнанные государства в современной системе регулирования международных отношений: подходы и оценки / Н.В. Штански // От самоопределения к международному признанию: Абхазия, Нагорный Карабах, Приднестровье, Южная Осетия : сб. науч. тр. / Приднестровский государственный университет им. Т.Г. Шевченко, ЦСПИ «Перспектива». – Тирасполь, 2008. – С. 217–229.
5. Нарочницкая Н.А. Размораживание статуса «непризнанных» / Н.А. Нарочницкая // Приднестровье. – 2006. – № 226. – С. 2.
6. Пряхин В.Ф. Региональные конфликты на постсоветском пространстве (Абхазия, Южная Осетия, Нагорный Карабах, Приднестровье, Таджикистан) : [монография] / В.Ф. Пряхин. – М. : ООО «Издательство ГНОМ и Д», 2002. – 344 с.
7. Нарочницкая Н.А. Указ. работа.
8. Осипова С.А. Указ. монография.
9. Бьюкенен А. Сецессия. Право на отделение, права человека и территориальная целостность государства / А. Бьюкенен, пер. с англ. – М. : Рудомино, 2001. – 240 с.